

Juni 2022

Gelders Genootschap

BEELD SPRAAK

Themanummer
Gevormd door water

GELDERS
genootschap

Gevormd door water

04

Nieuwe Hollandse Waterlinie is Unesco Werelderfgoed

06

Interview: Dijkgraaf en hoogleraar Co Verdaas

08

Aanpak verdroging Landgoederenzone in de Achterhoek

10

Bewoners en experts werken samen aan een toekomstbestendige polder in Nijbroek

16

Beeld-reportage over de badhuizen

19

Een pleidooi voor het behoud van pontjes en veren

26

Watertechniek in beeld

28

Hoe gaat (water)beleid ons helpen?

38

Burgemeesters van Culemborg en Harderwijk over hun watersteden

34

Water bergen in wadi's

40

Waterfronten vertellen een verhaal

42

Leven met het water

In dit magazine doen we een greep uit de bijzondere (water)projecten en plannen waarover wij als Gelders Genootschap gemeenten adviseren. Het draait dan om omgevingskwaliteit in brede zin: landschap, cultuurhistorie, stedenbouw, openbare ruimte, infrastructuur, welstand en monumenten. Alles dus, wat de schoonheid van stad en land – en dus het leven van de mens – beïnvloedt.

P.15 In Tolkamer kan Maria Snip van de Heemkundekring Rijnwaarden zich nog geen landschap voorstellen zonder de kranen van de scheepswerf die helaas moet sluiten.

P.18 Bewoners in Opijnen-Boveneind kwamen met succes in actie om hun bijzondere landschap te 'redden' van binnendijkse dijkversterking.

P.25 Waterveiligheid, waterberging en ruimtelijke kwaliteit gaan samen in het project Lob van Gennep en bewoners bouwen hier mee aan een erfgoedstrategie.

P.33 Veessen kreeg vijf jaar geleden een hoogwatergeul én een nieuw rivierfront; we namen een kijkje in de Kozakkenhaven en voeren mee op het Kozakkenveer met inwoners Rob Gerrits en Henk Welleweerd.

P.45 In Zaltbommel lag er snel een eenduidige visie op de nieuwe buitendijkse wijk Buitenstad – duidelijke afspraken lieten het onderlinge vertrouwen groeien, vertelt voorzitter van de Werkgroep Ruimtelijke Kwaliteit Buitenstad, Sjef van Elk.

Rijkswaterstaat en kerken? Jazeker!

46

“Water heeft Nederland op vele manier gevormd. Het is af te lezen aan het landschap, aan de ontwikkeling van dorpen en steden en ook aan de mensen die leven en werken met water”

Gevormd door water

Gevormd door water: een thema dat mij persoonlijk raakt. Met een vader als kapitein op de grote vaart groeide ik op met water. Ik leerde al jong zeilen en heb nog steeds met mijn zussen een zeilboot. Zo leerde ik Nederland ook kennen vanaf het water. Het Nederlandse landschap dat op een traag tempo voorbijkomt. Bij mooi weer met Hollandse luchten en nieuwsgierig toekijkende koeien. Ook de techniek die komt kijken bij het waterbeheerervaarde ik tijdens het passeren van sluizen en stuwen. De kracht van het water en het klimaat leerde ik kennen bij stormachtig weer, waarbij de zeilen strak stonden en we hard moesten samenwerken om de boot in balans te houden. Dat kan een metafoor zijn voor het zoeken naar de balans in het huidige waterbeheer, met de grote opgaven die klimaatverandering met zich meebrengt. Ook dat moeten we samen doen.

Het Gelders Genootschap zet zich al meer dan 100 jaar in voor de schoonheid van stad en land.

Een schoonheid die ook grotendeels is gevormd door water. Het werken met water zit in ons DNA, net zoals het werken aan de schoonheid. De opgaven rondom water en klimaat en ook de woningbouwopgaven stijgen vaak boven het niveau van de gemeenten uit en vragen om bovengemeentelijke samenwerking. Denk aan waterveiligheid, droogte op landgoederen, wonen aan het water en ook watererfgoed. Met het Gelders Genootschap als verbindende kracht kunnen we gezamenlijk werken aan een waterrobuust en mooi Nederland.

Water heeft Nederland op vele manier gevormd. Het is af te lezen aan het landschap, aan de ontwikkeling van dorpen en steden en ook aan de mensen die leven en werken met water. In deze Beeldspraak komen onze medewerkers en onze partners aan het woord over hoe water hun werk, omgeving of leven beïnvloedt. En is in beeld gevangen welke invloed water heeft op de huidige omgevingskwaliteit.

“Dijkversterking is een mooie motor voor gebiedsontwikkeling”

Beeldspraak

Kees van der Velden, naast de inundatiesluis bij Fort Vuren.

Bij de inundatiesluis tussen de gracht van Fort Vuren en de gedempte Herwijense Wetering, stond ooit het Herwijense gemaal. Dat werd aan het begin van de Tweede Wereldoorlog afgebroken om het schootsveld van fort Vuren vrij te maken. De locatie is nu onderdeel van het project ‘Linie landschap in dijkversterking Gorinchem-Waardenburg’.

Op vier locaties langs het traject zijn restanten van de Oude en Nieuwe Hollandse Waterlinie onderdeel van een integraal dijkontwerp. Naast waterveiligheid wordt ook geïnvesteerd in ruimtelijke kwaliteit en recreatieve belevingswaarden. Hoe dat zit, vertelt Kees van der Velden, landschapsarchitect bij provincie Gelderland en secretaris van het Kwaliteitsteam Hollandse Waterlinies.

Kees: “Een aantal jaren geleden is de dijkversterking van de noordelijke Waaldijk gestart met de planvorming. Eén van de dijkvakken is Gorinchem-Waardenburg. Hier zorgt de Graaf Reinaldalliantie voor de planvorming en de realisatie. Landschapsarchitectenbureau Veenbos en Bosch maakt de ontwerpen. Er zijn toen ideeën aangereikt hoe je de dijk op een goede manier kunt versterken, in combinatie met het benutten van de identiteit van de omgeving. Er kwamen toen ook kansen bovendrijven voor het waterlinielandschap en die zijn afgelopen jaren uitgewerkt in een aantal mooie ontwerpen.” Zo wordt binnenkort bij Fort Vuren gestart met het herstel van de inundatiewerken aan de oostkant van het fort. Het is nu een verwilderd terrein, met een inundatiesluis die in redelijke staat is, en met restanten van een groot gemaal. “Enkele jaren geleden is al gesignaleerd dat hier een mooie kans lag om deze plekken te herstellen in combinatie met een wandelrondje om het fort”, vertelt Kees. “Dat wandelrondje kwam er, maar voor herstel van de inundatiesluis was toen geen geld.” Met de dijkversterking kwam deze locatie, direct naast de Waaldijk, opnieuw in beeld. Bij Fort Vuren wordt de dijk zo laag mogelijk gehouden. Bij extreem hoogwater kan door golfslag overslaand water ontstaan. Dit overslaande water kan worden opgevangen in de gracht rondom het fort, maar moet vervolgens worden afgevoerd naar de binnenlanden. “Toen ontstond de interessante wens om herstel van de sluis en herinrichting van deze plek te koppelen aan een nieuwe waterfunctie voor de sluis”, legt Kees uit. “Het erfgoed van de Nieuwe Hollandse Waterlinie krijgt hiermee een nieuwe betekenis in toekomstig waterbeheer. Uniek! Er zijn in de waterlinie wel meer sluizen geres taureerd, maar dit is bij mijn weten de enige sluis die een nieuwe betekenis krijgt in de waterhuishouding.”

Dit betekent dus dat in extreme situaties voormalige inundatievelden achter de dijk weer onder water kunnen lopen? Dat lijkt een voor de hand liggende oplossing. “Zeker. Eigenlijk is het logisch om vanuit een historisch inundatieveld te denken aan een toekomstige locatie voor berging van water.

“Het erfgoed van de Nieuwe Hollandse Waterlinie krijgt een nieuwe betekenis in toekomstig waterbeheer”

Dit zijn immers de laaggelegen plekken in Nederland. Dat is ook de constatering van het Kwaliteitsteam Hollandse Waterlinies. Op dit landschappelijke niveau wordt de waterlinie nog weinig benut. De focus lag vooral op de forten en recreatieve verbindingroutes. We zouden de grote wateropgave voor de toekomst juist met de Waterlinie kunnen combineren. Overigens zijn er zijn er al wel enkele voorbeelden van voormalige inundatievelden die op een kleinere schaal worden gebruikt als piekberging voor het binnendijkse watersysteem.”

Zijn we de laatste tijd met elkaar op een hoger schaalniveau gaan denken? “Ja. Hierin ligt een deel van de oplossing. De benutting van het landschap voor de

wateropgave vraagt om een gecombineerde inrichtingsaanpak. Ik zie ook steeds meer een tendens naar gebiedsgericht en integraal werken op het provinciehuis. Zo hebben we recent het Panorama Gelderse Rivieren gemaakt, om de verschillende sectorale ambities veel gebiedsgerichter, integraal en ontwerpend te gaan vertalen. De regio komt weer sterker op de agenda als schaalniveau om een opgave aan te pakken.”

Nog even terug naar het project. Heeft de Unesco-aanwijzing invloed gehad op de planvorming? “De aanwijzing is niet doorslaggevend geweest bij dit project. Wel heeft de aanwijzing als werelderfgoed geleid tot een groter gevoel van bescherming. Er is meer aandacht voor en er worden nu ook meerdere initiatieven voorgelegd. Natuurlijk draagt de Unesco-status ook bij aan de naamsbekendheid. Eigenlijk is vooral de dijkversterking een mooie motor voor dit soort initiatieven. Dijkversterking is niet alleen maar goed voor onze hoogwaterveiligheid, maar is ook een kans om projecten aan te koppelen, of een gebied te ontwikkelen.”

Gevormd door water

“We werken aan de geschiedenis van de toekomst”

Zijn favoriete plek aan het water? Dat is zijn eigen huis. Dijkgraaf Co Verdaas woont sinds vijf jaar buitendijs, in een oude steenfabriek, met uitzicht op de Waal. “De rivier brengt beweging en verbinding, die is elke dag weer anders. Dat ontspant en maakt nederig. Bij zo’n machtige rivier voel ik mij een klein radartje, dienstbaar aan het grote geheel.” In gesprek over de gezamenlijke zoektocht naar een klimaatrobuuste inrichting van ons rivierenlandschap en wat daarbij komt kijken.

Voldoende schoon oppervlaktewater en veilige dijken: daarvoor staat het waterschap aan de lat. “Waterschappen hebben hun werk afgelopen jaren goed gedaan”, vindt Co. “Ze houden Nederland veilig. Maar de klimaatverandering is zo hevig, dat de uitvoering van onze taak meer en meer vergt.” De weerextremen nemen in frequentie en heftigheid toe en dat heeft gevolgen voor de agrarische sector, natuurgebieden en ook onze steden. Dat water belangrijker wordt bij de ruimtelijke keuzes in Nederland raakt het werk van de waterschappen ook. “Wij staan voor de vraag hoe het waterbeheer van de toekomst eruit moet zien.”

Wat wil je als dijkgraaf meegeven aan gemeenten?

“Het maken van keuzes voor een klimaatrobuuste inrichting is een gezamenlijke zoektocht, waarbij er niet één juiste weg voorwaarts is. Het waterschap werkt dan ook steeds meer in allianties, onder meer met gemeenten. Een voorbeeld daarvan zijn de Regionale Adaptatie Strategieën (RAS). “Gemeenten investeren steeds meer in een klimaatrobuuste inrichting. Zo worden water en bodem steeds belangrijker bij het maken van keuzes over bijvoorbeeld een nieuwe

woonwijk. Die keuzes zijn vaak het resultaat van lange processen en zorgvuldige afwegingen, waarbij veel meer belangen een rol spelen.

“Een goed voorbeeld is de Groene Metropoolregio, waar verstedelijking én waterveiligheid een rol spelen. De regio onderzoekt samen met het waterschap wat klimaatrobuuste keuzes betekenen voor woningbouw, infrastructuur en de inrichting. Het is een leerproces dat tijd kost en waarbij we gaandeweg kennis ontwikkelen.

“De samenleving komt steeds meer binnen bij gemeenten, provincies en het waterschap, omdat keuzes meer gaan knellen. We willen steeds meer in de beschikbare ruimte. Iedereen wil mooi en veilig wonen en voldoende zoet water. In een klein land met steeds meer ambities en inwoners, komen er dan vanzelf meer conflicten.

“Dit vraagt van overheden dat ze transparant zijn over de keuzes die gemaakt moeten worden. Er is geen objectieve beste inrichting. Het is een voortdurende afweging tussen verschillende belangen. Belangen gebaseerd op tijdgeest, politieke keuzes, eigen context, belangengroepen en raden en staten die gekozen worden. Dat is dus een dialoog met veel deelnemers.”

“Een landschap dat in de loop der tijd wordt gevormd, is niet gestold”

Welke rol speelt omgevingskwaliteit voor het waterschap?

“Het ontwerp of de esthetische kant, is altijd een dimensie bij de plannen van het waterschap en bij gebiedsontwikkeling. Ontwerpend onderzoek is een belangrijk instrument om te ontdekken wat de mogelijkheden zijn en is onderdeel van de dialoog met partners en bewoners. “Landschap en cultuurhistorie zijn sterk verweven met het DNA van het waterschap,

mede door bestuurders die betrokken zijn bij hun eigen omgeving. Bij veranderingen is het waterschap ook altijd bezig met de rol van het object of plan in de omgeving. Daarbij is het belangrijk je te realiseren dat een landschap in de loop der tijd wordt gevormd en niet gestold is.

“Door water en menselijk ingrijpen, is in elke periode een hoofdstuk toegevoegd aan het landschap. Zo zijn landschappen ontstaan

die we nu waarderen en waar we zorgvuldig mee om moeten gaan, maar waar nieuwe generaties ook weer een verhaal aan toevoegen. Ons land is nooit af. We werken nu aan de geschiedenis en de veiligheid van de toekomst en doen dat zorgvuldig en samen met tal van deskundigen.”

Klimaat robuust waterbeheer

Beeldspraak

in het Baakse Beekgebied

Gevormd door water

Bomen langs eeuwenoude lanen die het moeten opgeven, verdorde tuinen en leegstaande grachten waardoor het fundament van historische buitenplaatsen wordt aangetast: het is een greep uit de droogteproblemen waarmee landgoedeigenaren in de Achterhoekse landgoederenzone kampen. Om hier iets aan te doen, werken Waterschap Rijn en IJssel, gemeente Bronckhorst, grond- en landgoedeigenaren en provincie Gelderland sinds enkele jaren samen aan een klimaatrobust watersysteem, onder meer voor het stroomgebied van de Baakse Beek.

Steffen Nijhuis van de Technische Universiteit Delft, Paul Thissen van provincie Gelderland en Elyze Storms-Smeets van het Gelders Genootschap zijn ervan overtuigd dat ook andere ‘landschappen’ veel kunnen hebben aan de lessen vanuit het Baakse Beekgebied.

Alle credits naar Waterschap Rijn en IJssel, onderstreept Paul Thissen van Provincie Gelderland. Dat bokst het immers toch maar voor elkaar om als ‘regisseur’ landgoedeigenaren, agrariërs, natuurorganisaties, kennisinstellingen en andere stakeholders te motiveren om te werken aan een

klimaatbestendig Baakse Beekgebied. En al die betrokkenen verdienen natuurlijk net zo goed complimenten. Waarmee Paul maar wil zeggen: hij kan als beleidsmaker van alles uit de kast trekken om dit soort samenwerkingen en projecten met beleid of financiële prikkels te ondersteunen, uiteindelijk komt ‘de actie’ uit het gebied zelf. “Ik zie onze rol vooral als kennisdelers en verbinders. Ik wil graag een beetje de olie zijn.” Eens, vinden wetenschappers Steffen Nijhuis en Elyze Storms-Smeets. Alle drie zetten zij zich dan ook volop in om de kennis en ervaringen uit het Baakse Beekgebied te delen. Recent nog, in een publicatie

waarvoor zelfs in China veel belangstelling was (zie onderaan dit artikel, red.). Ook binnen de Erfgoeddeal waarin de aanpak in de Baakse Beek en Veengoot is opgenomen in het project Klimaatbestendige kastelen, buitenplaatsen en landgoederen, wordt ingezet op kennisdeling, vertelt Paul. Zo is er een leeromgeving gemaakt om anderen te inspireren met de ervaringen die in provinciale proeftuinen zoals het Baakse Beekstroomgebied worden opgedaan. Kennis en ervaringen worden ook ingezet als stimulans om erfgoed serieus mee te wegen in provinciaal en regionaal (klimaat)beleid. En binnen het Europese project Innocastle, deelt

“Dankzij systeem-denken grip op de droogte-aanpak in de Landgoederenzone”

Provincie Gelderland óók ervaringen met het klimaatrobuust maken van landgoederen. De aanpak van de Baakse Beek is een van de *living labs*.

Inzoomend op die ervaringen, signaleren Paul, Elyze en Steffen in elk geval drie cruciale succesfactoren om het landgoederenlandschap klimaatrobuust te ontwikkelen. Naast het eerder door Paul geroemde stakeholdermanagement of liever nog co-creatie, zijn dat verbeelding en erfgoedensembles als ‘dragere’ voor klimaatadaptatie en landschapsontwikkeling. “Wij brengen als Technische Universiteit graag onze landschapskennis en ontwerpkracht in”, vertelt Steffen Nijhuis. “Zo deden onze studenten mee in ontwerp ateliers die we hebben gehad met gemeenten, waterschappen, boeren- en natuurorganisaties en ook landgoedeigenaren. Dat we ons er mede dankzij al deze input steeds meer van bewust worden dat we het landschap moeten begrijpen als *systeem*, zoals ook in het Baakse Beekgebied gebeurt, is winst.” Paul: “Dat het samen ontwerpen door het waterschap is ingebouwd in de transformatie van het Baakse Beekgebied, is een grote, eerste stap geweest. Dat heeft de provincie vanuit onze verschillende beleidsterreinen ook meer dan voorheen integraal ondersteund.”

Leren van het verleden

Water, natuur, landbouw én erfgoed in samenhang beschouwen: dat sluit helemaal aan bij het ensemble-denken waarvoor wetenschapper en erfgoedadviseur Elyze Storms-Smeets zich al langer sterk maakt als het gaat om landgoederen. “Erfgoedbescherming is lange tijd objectgericht geweest”, vertelt Elyze. “Tuin, park, landerijen, lanenstelsels, bossen en uiterwaarden: vaak is de grote omgeving om zo’n historisch gebouw niet beschermd, terwijl dit héle ensemble waardevol is.” De ervaringen in het Baakse Beekgebied helpen dit ‘denken’ nog steviger op de agenda te zetten en ervoor te zorgen dat dit ook beter geborgd wordt in beleid en financieringsregelingen. Omgekeerd voedde het ‘ensemble-denken’ ook weer het systeemdenken. Om landgoederen en buitenplaatsen op een duurzame manier te behouden voor de toekomst, helpt het om die in een meer ruimtelijk perspectief te bekijken. “In het Baakse Beekgebied leren we dus juist van het verleden van het totale landgoederenlandschap”, vertelt Elyze.

Verdroging in de Landgoederenzone: berg (je) maar

De Baakse Beek loopt voor een groot deel door de bekende Achterhoekse landgoederenzone. Bovenstrooms werd het veengebied ontwaterd waardoor het zijn sponsfunctie verloor. Daarnaast werden beken gekanaliseerd en watergangen aangelegd om wateroverlast tegen te gaan. Dat functioneerde jarenlang, maar nu kampt het gebied juist met de gevolgen van droogte. Hoe komt dat zo? De rivierstanden dalen – ook in de IJssel – en dat heeft gevolgen voor het waterpeil in de zijtakken van het grondwater. Dit versterkt de impact van de droogte in een gebied waar landelijk gezien al weinig neerslag valt en dat ook intensief gebruikt wordt door de landbouw, zodat het water het grondwater niet bereikt. Afgelopen zeventig jaar is de grondwaterstand met meer dan een halve meter gedaald. Door de klimaatverandering zijn de winters natter, maar de zomers steeds warmer én droger. De natte natuur neemt hierdoor snel af, waardoor de landbouw steeds meer moet beregenen. De verdroging neemt dus steeds verder toe. Tijd om de focus te verleggen van water afvoeren naar water vasthouden. Of, zoals ze in het Baakse Beekgebied ook wel zeggen: de sponscapiteit van het beeksysteem moet vergroot worden.

Baakse Beek wordt klimaatrobuust gemaakt

Waterschap Rijn en IJssel, de gemeente Bronckhorst, grond- en landgoedeigenaren en provincie Gelderland werken samen aan een klimaatrobuust watersysteem voor de Baakse Beek. Denk aan de opslag van water in bergingen, de aanleg van slenken in lage gebieden en het ‘verondiepen’ of dempen van watergangen, waardoor het water in natte periodes de natuurlijke laagtes volgt. Ook wordt gekeken naar landgebruik, met name in de beekdalen. Door het watersysteem in het gehele gebied opnieuw in te richten, gaat de grondwaterstand omhoog. De landgoederenzone is een deelgebied van het Ontwikkelperspectief Baakse Beek en Veengoot. Dit is samen met de provincie, gemeenten, land- en tuinbouworganisatie LTO en terrein-beherende organisaties gemaakt. Het is de leidraad voor concrete projecten, zoals het op orde brengen van de ecologische waterkwaliteit van de beek en de grachten en vijvers voorzien van voldoende schoon water.

De Baakse Beek is proeftuin in de landelijke Erfgoed Deal Klimaatbestendige kastelen, buitenplaatsen en landgoedeigenaren. Innocastle is een Europees project om het typisch Europese erfgoed van kastelen, buitenplaatsen en landgoederen een nieuwe toekomst te geven. Naast Gelderland doen overheden uit Roemenie, Spanje en België mee en de Britse National Trust is kennispartner. Gelderland brengt onder meer de kennis en ervaringen in die worden opgedaan met klimaatadaptatie in de Landgoederenzone.

Dr. Elyze Storms-Smeets is historisch geograaf en werkt als senior adviseur erfgoed en landschap bij het Gelders Genootschap. Van 2012 tot 2017 was ze universitair docent Historische Buitenplaatsen en Landgoederen bij Rijksuniversiteit Groningen. Sinds 2021 is Elyze aangesteld als buitengewoon universitair hoofddocent Cultureel Erfgoed en Participatieve Ruimtelijke Ontwikkeling bij Wageningen University & Research.

Dr. Paul Thissen is historisch geograaf. Hij werkte en promoveerde aan de Radboud Universiteit en werkte sinds 1991 in verschillende functies bij regionale overheden. Erfgoed en landschap zijn naar eigen zeggen zijn liefste dingen, juist bij ruimtelijke ontwikkelingen. Paul is coördinator Erfgoed en Landschap bij provincie Gelderland.

Dr. Steffen Nijhuis is afdelingsleider Onderzoek Urbanism en Universitair Hoofddocent Landschapsarchitectuur aan de Faculteit Bouwkunde van de Technische Universiteit Delft. Steffen is gespecialiseerd in landschapsgebaseerde ruimtelijke ontwikkeling en regionaal ontwerp. Hij adviseert diverse internationale NGO's en regionale overheden in binnen- en buitenland, is gastprofessor op universiteiten in Azië en Noord-Amerika. www.steffennijhuis.nl

Zo kan de beek op diverse locaties in het gebied net als vroeger weer kronkelen en meanderen, worden oevers opnieuw flauwer gemaakt en kan de beek weer tijdelijk buiten de oevers treden. Het gebied houdt hierdoor het water beter en langer vast én er ontstaat meer dynamiek en een grotere diversiteit aan planten en dieren. Steffen: “Doordat we voorheen problemen vaak sectoraal oplossen, werden dit soort koppelmansen over het hoofd gezien. “In het landschap komen juist dingen samen. Het landschap verbindt en ruimtelijk ontwerp integreert. Dat is nodig om complexe vraagstukken aan te pakken. Hoe helpt die eerdergenoemde verbeelding daar dan bij? “Door in kaart te brengen hoe het gebied in elkaar zit en ook de historische lagen zichtbaar te maken, wordt opeens veel duidelijker dat het stroomgebied werkt als een systeem. En kun je gebruikmaken van oude waterstructuren. Die samenhang tussen alle functies visualiseren, inspireert ook om de toekomst te verbeelden: er ontstaan oplossingen waar je voorheen nooit aan gedacht had.”

Provincie Gelderland, TU Delft en het Gelders Genootschap brengen samen een ontwerpAtlas uit om die visuele inspiratie te bundelen voor Gelderse buitenplaatslandschappen. In dit inspiratieboek vind je naast kaarten, ook inzichten in de geschiedenis van de landgoederen en voorbeelden uit Gelderland en van partners uit Europa. Zo biedt de atlas ideeën voor het integreren van toerisme, waterbeheer, financieel beheer, duurzaam beheer van landbouw en van landschap.

Co-creatie

De kracht in het Baakse Beekgebied is dat die oplossingen samen met ‘gebruikers’ van het gebied zijn en worden ontwikkeld, benadrukt Elyze nog maar eens. Dat is niet altijd de makkelijkste weg en ook niet de kortste. Maar, zegt zij: “Je moet een lang proces accepteren. Sterker nog: dat is eigenlijk ook de wens! Je wilt de samenwerking tussen alle betrokkenen juist duurzaam maken, om het landgoederengebied te blijven ontwikkelen. Dat betekent veel praten en samen het veld in.” Zo was een excursie naar landgoed de Wildenborch in Vorden een enorme eyeopener. In het verleden werd afwatering hier van de Baakse Beek verlegd naar het lagere peil van de Berkel voor landbouwontwikkeling en ontwatering. Omdat het landgoed enorm verdroogde, is dit in de pilot Klimaatrobuust

watersysteem Wildenborch hersteld en is het watersysteem weer onderdeel gemaakt van de Baakse Beek.

“Dit illustreerde prachtig dat je dit als landgoedeigenaar niet in je eentje kunt”, vertelt Steffen. “Je moet op verschillende schaalniveaus aan de slag – van regio tot tuin – en verschillende sporen bij elkaar zien te krijgen. Door in een gebied eerst samen dit soort kennis op te bouwen, kun je vervolgens ook makkelijker samen nadenken over oplossingen.” Mooi om te zien dat door juist het landschap in de landgoederenzone centraal te stellen en te denken vanuit dat systeem, heel verschillende oplossingsvarianties te zien zijn, onderstreept Paul. Op de Wildenborch wordt iets anders gedaan om het gebied veerkrachtig en klimaatrobuust te maken, dan op het naastgelegen landgoed.

Blijf op de hoogte over de ontwikkelingen in het Baakse beekgebied.

Meer lezen? Download het artikel (waarnaar in de tekst wordt verwezen) Designing Resilient Heritage Landscapes: a landscape-based Regional Design Approach for the Preservation and Development of Historical Estate Landscapes, dat Steffen, Elyze en Paul schreven.

Download hier het themanummer van Bulletin KNOB met daarin o.a. bijdragen over de aanpak en uitkomsten in het Gelderse buitenplaatsenlandschap

“Gelders eiland altijd verbonden met het water”

Maria Snip is geboren en getogen Lobithse. Sinds 2004 is zij secretaris van de Heemkundekring Rijnwaarden. “Ik woon op de plek waar ooit Kasteel Het Tolhuis stond”, vertelt zij. “Over de geschiedenis van dat kasteel wil ik graag alles weten. Hier werd bijvoorbeeld achthonderd jaar terug de tol geheven door de Graven van Gelre. Toen liep de Rijn hierlangs.”

Haar woonstreek wordt ook wel het Gelders eiland genoemd, legt Maria uit. “Vroeger was dit gebied omringd door water en moest je alles met boten doen. Nu zijn er natuurlijk bruggen en hebben we alleen de Rijn nog als natuurlijke grens. Maar we leven nog altijd met het water, dat kan ook niet anders in dit rivierenlandschap.”

Actieve Heemkundekring

De Heemkundekring vindt het belangrijk om de verhalen van het Gelders eiland te bewaren voor toekomstige generaties. Dus is de uitgebreide boekencollectie en het beeldenarchief in het informatiecentrum beschikbaar voor wie maar iets weten wil. Er zijn lezingen en excursies. En verenigingsblad De Waordsman – met artikelen over alle dorpen in de streek – wordt gespeld door de leden.

Identiteit

Maria: “De geschiedenis van de streek waar je woont en het landschap waarin je leeft: die zijn onderdeel van je identiteit. Daarin spelen hier de steenfabrieken en de scheepswerf een belangrijke rol. Vroeger zorgden die voor de werkgelegenheid in dit gebied. Mijn vader werkte nog in de steenfabriek en kon er mooi over vertellen.” Tegenwoordig moet het Gelders eiland het vooral van toerisme hebben en zijn er mooie wandel-, fiets- en ruitersporen om van de omgeving te genieten. “De schoorstenen van de steenfabrieken, de hoge kranen en de vormen van de loodsen van de scheepswerf zijn gezichtsbepalend in ons landschap. Rijd je Lobith of Tolkamer in, dan weet je: ik ben thuis.”

Symbool

Van de steenfabrieken zijn er nog een paar over. Nu de scheepswerf stopt, is de vraag wat op die plek gaat gebeuren. Maria kan het silhouet

Leven met het water

“Rijd je Lobith of Tolkamer in, dan weet je: ik ben thuis”

van de scheepswerf niet wegdenken. “Als dat verdwijnt, mist er iets”, zegt ze. “Die werf staat voor mij symbool voor hoe wij hier altijd verbonden zijn geweest met het water.”

Leren van het landschap

Bewoners en experts werken samen aan een toekomstbestendige polder Nijbroek

Ingeklemd tussen de IJssel en de Veluwe ligt de polder Nijbroek, waar bewoners al eeuwenlang kampen met wateroverlast. Hoe maken we een toekomstbestendige polder waarin veilig gewoond en geboerd kan worden? Wat kan de landschapsgeschiedenis ons leren? En hoe houden we rekening met het veranderende klimaat? Om die vragen draait het in het project Nieuw Drassig Land, vertelt projectleider Hanneke Stenfert van ontwerp bureau Open Kaart. Bewoners en experts – ook van het Gelders Genootschap – trekken samen op.

Cultuurhistorie speelt een belangrijke rol in Nieuw Drassig Land, benadrukt Hanneke. “We vroegen zowel bewoners als experts om hun inbreng en willen samen oplossingen vinden die passen bij de logica van het landschap. Kennis van de geschiedenis helpt dan om dat landschap te begrijpen. Het Gelders Genootschap analyseerde de bruggen en duikers en bracht de historie van de weteringen van de polder in kaart.”

Terug in de tijd

En wat weten we nu? In elk geval dat de weteringen in Nijbroek een belangrijk onderdeel zijn van de waterhuishouding en het landschap. Vanaf ongeveer 50.000 voor Christus ontstonden vanaf de Veluwe beekdalen die door Nijbroek in het IJsseldal uitmondde. Hierna ontstond een moerassig landschap, gevoed door kwelwater vanaf de Veluwe.

In 1328 werden de ontginningsrechten voor Nijbroek uitgegeven. Een enorme ingreep in het natte landschap, waarbij weteringen het water uit het drassige gebied moesten afvoeren. De lange, smalle middeleeuwse ontginningsstructuren zijn nog altijd goed terug te zien in het landschap. Duizenden jaren later zijn de oude beekdalen nog steeds aanwezig en zelfs zichtbaar. Hier en daar met het blote oog, maar op de hoogtekaart van het AHN (Actueel Hoogtebestand Nederland) nog beter te zien.

Grondboring levert veel op

Er werd al langer gedacht dat de Nijbroekse Wetering voor een deel door een oud beekdal liep. Met de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is een grondboring gedaan om hier meer over te weten te komen. Er werd veel klei gevonden. Zo weten we dat de polder regelmatig werd overspoeld door water uit de IJssel, totdat door opslibbing zowel de IJssel als de oeverwallen hoger kwamen te liggen. Het water vanaf de Veluwe kon toen niet langer afstromen naar de IJssel.

Dit verklaart ook waarom de weteringen niet van het zuidwesten naar het noordoosten stroomden, maar van het zuiden richting het noorden naar Hattem zijn uitgegraven. En inderdaad: de Nijbroekse Wetering volgt voor een klein deel de loop van het oude beekdal. Het beekdal vormde een natuurlijke laagte in het landschap die is gebruikt voor de aanleg van de Nijbroekse Wetering. De boring leverde dus de verklaring voor de nog altijd natte lager

gelegen gebieden en hielp om de ontwikkeling van de weteringen in context te plaatsen.

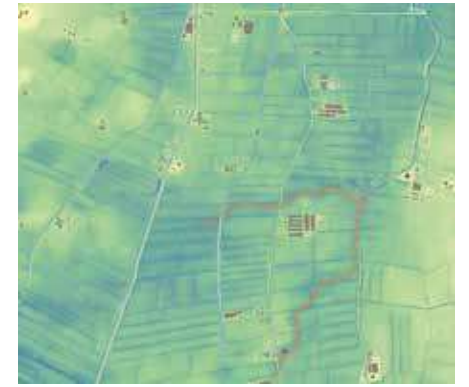
Strijd tegen het water

Ook bestudering van oude kaarten leverde bruikbare informatie op. Na de inpoldering en de aanleg van de weteringen lijkt niet veel te zijn veranderd tot de twintigste eeuw, toen Nederland de strijd tegen het water aanging. In het natte Nijbroek was dat niet anders. In een krantenknipsel uit 1935 wordt geschreven hoe ‘full speed’ werd gewerkt aan een afwateringssloot, om het overtollige water in de Wetering te lozen. Dit mocht niet baten, ook in de jaren hierna stonden grote delen van de polder regelmatig onder water. Aan het einde van de jaren vijftig werd de Nijbroekse Wetering daarom verruimd en rechtgetrokken.

Aanknopingspunten voor nieuwe ontwikkelingen

De landschapsgeschiedenis biedt aanknopingspunten voor nieuwe ontwikkelingen in de polder. Door kaarten te vergelijken werd duidelijk waar de oude wetering en de verlegde wetering van elkaar verschillen. In de gronden tussen de oude en nieuwe wetering liggen kansen voor waterberging en natuurvriendelijke oevers. Zo ontstaat een mooie combinatie van ecologie, klimaatadaptatie en cultuurhistorie. Dit soort ingrepen maakt de oorspronkelijke loop van de Nijbroekse Wetering beleefbaar.

“Voor lokaal maatwerk in klimaatadaptatie moeten verschillende perspectieven samenkomen”, onderstreept Hanneke. “De specifieke kennis over de weteringen bood samen met andere expertinput aanknopingspunten voor het ontwerp van klimaatadaptatieve oplossingen. De historische loop van de weteringen toonde bijvoorbeeld plekken waar de weteringen vroeger meer slingerden. Deze vaak lage gronden zijn interessant voor bredere, natuurvriendelijke oevers of natte bosjes. Cultuurhistorische kennis hebben we zo op een constructieve, creatieve manier gecombineerd met bijvoorbeeld hydrologische en ecologische inzichten.”

Hoogtekaart met oude beekdallopen

Overzicht beekdal, oude en nieuwe wetering

Gevormd door water

Nieuw Drassig Land is opgenomen in de Erfgoed Deal.

Nieuw Drassig Land gaat in diverse deelprojecten verder om samen te werken aan een toekomstbestendige polder. Lees meer over het project en scan de code.

Bewoners Opijnen-Boveneind in actie

Langs de Waal tussen Tiel-Waardenburg worden de dijken opnieuw versterkt. Wel zo veilig, vinden ook de bewoners van de Zandstraat in het buurtschap Opijnen-Boveneind. Over de aanvankelijk door het Waterschap voorgestelde aanpak maakten zij zich wél zorgen, want die zou de cultuurhistorische en ecologische waarden aantasten. Ze kwamen in actie en daardoor lijkt nu – na een intensief proces van vijf jaar – het tij gekeerd.

Tijdens een presentatie van het Waterschap eind maart 2018, realiseerden bewoners van de Zandstraat zich dat hun woongebied buitensporig getroffen zou worden door de geplande dijkversterking. Doordat de waal-dijk hier vanouds met een grote noordwaartse bocht hun straat dicht nadert, zou de voorgestelde binnendijkse verzwaring een grote impact hebben.

De vorige dijkverzwaring in 1996 – waarbij de nieuwe verhoogde en verzwaarde dijk ongeveer dertig meter landinwaarts werd verlegd – ging al ten koste van elf dijkhuizen, een deel van de boomgaarden en het merendeel van de bomen aan de dijk. Toen bleef de monumentale en zeer zeldzame zwarte populier gespaard, maar die zou nu moeten verdwijnen. Net als een deel van de resterende hoogstamboomgaarden.

Tegenvoorstellen om juist buitendijks te verzwaren werden afgewezen vanwege een ooi-bosje dat onder de Natura 2000 wetgeving valt.

Actie

Er moesten elegantere oplossingen zijn om veiligheid en behoud van waardevol cultuurhistorisch rivierenland hand in hand te laten gaan, dachten de bewoners. Zij participeerden in de klankbordgroep van het Waterschap, bezochten informatieavonden, voerden actie voor behoud van de zwarte populier en bouwden een eigen website: www.zwartepopulier.nl.

Om hun argumenten kracht bij te zetten, lieten ze zich adviseren door deskundigen op het gebied van ecologie, landschap en cultuurhistorie en betaalden dit samen. In opdracht van de bewoners maakte het Gelders Genootschap een Cultuurhistorische

Waardestelling. De conclusie was dat het boerderijenensemble met de bijbehorende erven en boomgaarden van groot cultuurhistorisch belang is en dat het bij de dijkverzwaring zou moeten worden ontzien. Van dit soort voor de vroegere Tielerwaard zo kenmerkende ensembles zijn nog maar weinig voorbeelden.

Het onderzoek ging naar het Waterschap en de gemeente Neerijnen – inmiddels opgegaan in de gemeente West Betuwe – en bewoners bespraken de uitkomsten met het Waterschap en heemraad Den Hartog.

Bewoners tevreden

Goed nieuws: het Waterschap heeft de plannen inmiddels aangepast: de dijk wordt ter hoogte van Opijnen-Boveneind tussen 2023 en 2026 buitendijks versterkt. Daarmee wordt het boerderijenensemble – inclusief de

zwarte populier – helemaal gespaard en blijft de ruimte tussen de dijk en de woningen zoals die nu is.

De bewoners zijn tevreden en hopen dat er straks een fraai nieuw geheel ontstaat met het direct aangrenzende gebied dat mede voor de kamsalamander opnieuw wordt ingericht. Over de 'aankleding' van de dijk, de mate van eenduidigheid over het gehele traject en het verkeersluw maken, is het laatste woord nog niet gezegd. Hierover is nog veel discussie. Maar de dijkverzwaring kan nu in elk geval samengaan met het behoud van cultuurhistorische waarden.

Badderen maar!

Vandaag de dag de gewoonste zaak van de wereld: een douche of een bad in huis. Dat was in de negentiende, begin twintigste eeuw nog helemaal niet zo gewoon. Sterker nog: kort voor die tijd dacht men nog dat water schadelijk was voor je gezondheid. Architectuurhistoricus Nick van den Berg van het Gelders Genootschap dook in de geschiedenis. Hoe badderden de minder bedeelden, de bewoners van Kasteel Biljoen en De Wildenborch, regentes Emma en het echtpaar Kröller-Müller?

Een kijkje in het volksbadhuis

Wie in de negentiende eeuw minder bedeeld was, kon voor een wasbeurt terecht in het volksbadhuis in de wijk. Hoewel deze gebouwen vaak bewaard zijn gebleven, is van het interieur nog maar weinig over. Na herbestemming was voor de douches, badkuipen en toiletten geen plaats meer. Een intact badhuisinterieur kom je dan ook niet meer tegen in Gelderland, maar foto's geven een goede indruk van hoe ze eruit zagen.

Een erg mooi voorbeeld is het badhuis aan de Rosendaalsestraat in Arnhem, omstreeks

1920 gebouwd voor de wijk Geitenkamp. Het interieur was voorzien van tegels op de wanden en vloeren, paneeldeuren met deurklinken van bakeliet en glas in lood. Een ontwerp tekening voor een vergelijkbaar badhuis in de wijk Lombok laat zien hoe de indeling zo'n beetje geweest moet zijn.

Mannen en vrouwen hadden een aparte kleed- en wasruimte, waarvan je voor een klein bedrag gebruik kon maken. Even aanmelden bij de huismeester en wassen maar! Toen de badkamer na de Tweede Wereldoorlog steeds gangbaarder werd in woonhuizen, verloren de badhuizen hun functie. Eind jaren zeventig sloot het laatste badhuis in Arnhem zijn deuren. Gelukkig hebben we de foto's nog!

Wilhelmina douchte al in 1904 op Paleis 't Loo

In de loop van de negentiende eeuw kwam het wijdverbreide besef dat hygiëne essentieel is voor een goede gezondheid. De badkamer maakte steeds vaker deel uit van het moderne interieur, zij het aanvankelijk alleen in de woonhuizen van de welgestelden en aan het hof. Het hof heeft een belangrijke voortrekkersrol gespeeld bij de introductie van de moderne badkamer in Nederland. Vooral Koningin-Regentes Emma liep voorop door meerdere badvertrekken te laten maken in de koninklijke paleizen, die in het laatste decennium van de negentiende eeuw werden gemoderniseerd.

In Paleis Noordeinde werden in het najaar van 1891 twee badkamers geïnstalleerd. Dat kon omdat Den Haag rond 1874 een waterleidingssysteem had gekregen. De modernisering van Paleis het Loo volgde drie jaar later, na de opening van het Apeldoornse waterleidingnet. Eén van de best bewaarde badkamers op het Loo, is die van Koningin Wilhelmina uit 1904. De badkamer bevindt zich tussen haar slaapvertrek en toiletkamer. De badkamer is geheel met marmer bekleed en was voorzien van koud en warm stromend water. Bijzonder is ook de douche: één van de vroegste in Nederland! De verchroomde ring ter bevestiging van het douchegordijn hangt nog boven het betegelde bad. Het zou nog decennia duren voordat een douche gemeengoed werd.

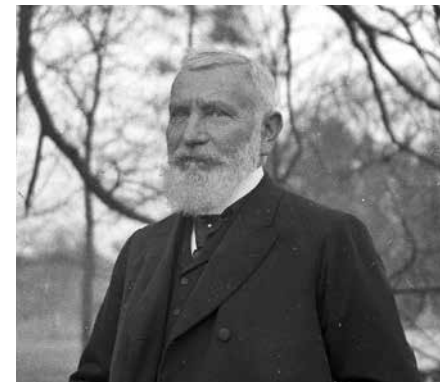

Baden in weelde op de Wildenborch

Jezelf baden en wassen is door de eeuwen heen niet altijd vanzelfsprekend geweest. In de zeventiende eeuw werd nog gedacht dat het water schadelijk zou zijn voor je gezondheid, maar rond het midden van de achttiende eeuw werd door vooraanstaande artsen en geleerden de revolutionaire gedachte geïntroduceerd dat in bad gaan geen slecht idee was. Toch zijn er uit deze periode nauwelijks materiële resten bewaard gebleven die getuigen van een badcultuur: soms nog een kraantje in de hal en heel soms een badvertrek. Een zeer vroeg voorbeeld vinden we in Gelderland op de Wildenborch. Rond 1780 kochten Damiaan Hugo Staring (1736-1783) en diens echtgenote Sophia Wynanda Verhuell (1749-1794) dit kasteel. Zij lieten aan beide kanten van de oude poorttoren een woonvleugel bouwen. In een kleine

kamer, die waarschijnlijk destijds 'badkamer' was, werd een verdiept bad aangelegd. Het bad is afgewerkt met witte vierkante tegeltjes met een afstapje naar het bassin. Helaas is alleen dit onderdeel van het badvertrek bewaard gebleven.

Om toch een voorstelling te kunnen maken van hoe zo'n badkamer er toen uitzag, moeten we naar Kasteel Heeze. Daar werd rond 1795, onder leiding van Johanna van Tuyll van Serooskerken-van Westreenen (1776-1862) een extreem luxueus badvertrek geïnstalleerd. Dit vertrek werd afgewerkt met een zwart marmeren vloer en decoratief stucwerk op het plafond en de wanden. Een bijpassend ameublement maakte het geheel af. Als we dat nu in onze gedachten transporteren naar de Wildenborch ... wat een luxe!

Kasteel Biljoen krijgt in 1884 een modern watercloset: een noviteit

Toen de jonge Hendrik Lups Kasteel Biljoen van zijn vader erfde, had het kasteel weliswaar al gasverlichting maar het ontbeerde voorzieningen als stromend water, modern sanitair en centrale verwarming. Het sanitair bestond aanvankelijk uit losse meubelstukken die geplaatst werden in de slaapkamer, zoals een kamergemak, een bidet, een wastafel met lampetstel en een zit- of heupbad. Deze baden werden meestal met de hand gevuld en gelegegd door bedienden. Wat een zwaar werk!

Na zijn huwelijk met Emmy Heegmann financierde Hendriks schoonvader de modernisering van Biljoen. Vijf maanden na zijn huwelijk in maart 1884, benaderde Hendrik architect L.H. Eberson. Naast modernisering van de representatieve vertrekken op de beletage, werd ook de slaapkamer van meneer op de eerste verdieping gemoderniseerd. Eberson richtte de alkoof als badkamer in en voorzag deze van daglicht door een venster te plaatsen in de blindnis in de gevel.

Eberson liet het kasteel van stromend water voorzien, waarvoor op zolder een groot waterreservoir werd geplaatst. Ook kwam er een modern watercloset met houten betimmering, een noviteit! Bijkomend voordeel voor het personeel: dat hoefde niet meer met zware emmers warm water door het huis te slepen.

Gevormd door water

Literatuur
Beek, H., *Jachthuis Sint Hubertus: en andere monumentale objecten in het nationale park de Hoge Veluwe*, Zwolle 2017.
Burkom, van F. e.a., *Vier eeuwen leven in toen: Nederlands interieur in beeld*, Zwolle 2001.
Cleverens, R., *De Koningsvleugel: geschiedenis van de particuliere appartementen in het paleis Noordeinde*, Hilversum 2001.
Dekker, A., *Anton Kroller (1862-1941) – Leven op krediet*, Amsterdam 2015.
Gietman, C., *Biljoen: Kasteel, Bewoners, Landschap*, Zwolle 2020.

Hogen, N., *In weelde baden: de badkamer in het Nederlandse interieur*, Amsterdam 2012.
Laarse, van der, R., & Kuiper, Y., *Beelden van de Buitenplaats, Elitevorming en notabele levensstijl in Nederland in de negentiende eeuw*, Hilversum 2014.
Lavooij, W., *twee eeuwen bouwen aan Arnhem: de stedenbouwkundige ontwikkeling van de stad*, Zutphen 1990.
Peters, T., *Geitenkamp: tuindorp bij de stad Arnhem*, Arnhem 2020.

Renting, A.D., *Paleis het Loo: een koninklijk museum*, Apeldoorn 2012.
Storm-Smeets, E.A.C., *Gelders Arcadië: atlas van een buitenplaatsenlandschap*, Utrecht 2011.

In Jachthuis Sint Hubertus hadden zelfs de dienstbodes eigen sanitair

Jachthuis Sint Hubertus werd in 1914 ontworpen door Hendrik Petrus Berlage (1856-1934), in opdracht van het echtpaar Kröller-Müller. Het stel was vermogend, verzamelde kunst en had zeer vooruitstrevende ideeën over architectuur. Het echtpaar gaf de architect carte blanche voor het ontwerpen van het woonhuis. De moderne ideeën van het echtpaar Kröller-Müller kwamen niet alleen tot uiting in de architectuur van het gebouw, maar ook in het interieur. In een tijd waarin veel woonhuizen nog niet beschikten over een badruimte, hadden alle slaapvertrekken in het huis een eigen badkamer. Zelfs de dienstbodes beschikten over eigen sanitaire voorzieningen. Hier zien we de badkamer van de heer des huizes. Hoewel de badkamer door Berlage is vormgegeven, is goed te zien hoe aan het begin van de twintigste eeuw steeds meer gebruik werd gemaakt van fabrieksmatig geproduceerd sanitair. Alle badkamers werden afgewerkt met geglazuurde keramische tegels en beschikten over een wastafel en bad, vaak aangevuld met een toilet en bidet.

Waterveiligheid in Noord-Limburg

Het project heeft drie doelen: inwoners beschermen tegen hoogwater; waterbergen om stroomafwaarts te zorgen voor waterstandsverlaging én ruimtelijke kwaliteit verbeteren. Lob van Gennep is een gezamenlijk project van het Rijk, twee waterschappen, drie provincies en twee gemeenten. Begin 2022 heeft de minister een voorkeursbeslissing genomen. Het project is nu in de planuitwerkingsfase.

Het is kerst 1993 als het dal van de Niers, een zijrivier van de Maas, volstroomt met water van de Maas. De gemeenten Gennep en Mook en Middelaar roepen de noodtoestand uit. 1400 hectare land komt onder water te staan en 3800 inwoners worden geëvacueerd. Het water komt hoger dan in 1926.

In 1993 zijn de rivieren in Noord-Limburg niet systematisch bedijkt. Natuurlijke hoogtes keren het water. Het waterbergende winterbed omvat grote oppervlaktes, hoewel dat aan de inrichting niet is te zien. Na deze watersnood worden snel kades en dijken aangelegd. Inmiddels zijn echter opnieuw aanpassingen nodig in de Lob van Gennep; het Niersdal, dat bij hoogwater door de Maas wordt gevuld. Dit keer wordt dat integraal aangepakt in dialoog met de mensen in het gebied.

Maatregelen

Elf kilometer aan dijken wordt verhoogd en versterkt. Er komt vijf kilometer dijk bij. Het gebied wordt nog aantrekkelijker gemaakt. Bijvoorbeeld door de aanleg van fiets- en wandelpaden en het versterken van natuur en landschap, zoals maasheggen en de rivierduinen. De rivieren krijgen meer ruimte door dijken te verleggen en delen van de uiterwaarden te verlagen. In het kader van het project wordt samen met de mensen uit het gebied een erfgoedstrategie ontwikkeld, die niet alleen voor het project, maar ook voor de gemeenten houvast geeft. Het gebied kent een unieke historie die teruggaat tot voor de Romeinse tijd. Uit alle perioden zijn overblijfselen bewaard gebleven. Zoals van het Gennepershuis en de circumvallatielinie uit 1641.

Borging ruimtelijke kwaliteit

Het verbeteren van ruimtelijke kwaliteit is in de projectstructuur verankerd. Er is een Q-team met experts op het vlak van landschap, natuurontwikkeling, cultuurhistorie en stedenbouw. Het Q-team wordt geconsulteerd in verschillende fasen van het planproces. Het advies van het Q-team weegt zwaar bij belangrijke beslissingen. Jan Wabeke van het Gelders Genootschap zit in het Q-team. Omdat hij voor beide

gemeenten de rol van stedenbouwkundige vervuld kan hij zijn kennis van het gebied goed inbrengen. Ook is hij de schakel tussen het Q-team en de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit, die beide gemeenten adviseert over omgevingsvergunningen.

Eerbetoon aan de pontjes en veren in het Gelders rivierengebied

Geograaf, historicus en specialist erfgoed en participatie Simon van den Bergh is hoofd bedrijfsvoering bij het Gelders Genootschap. Als gepassioneerd wielrenner houdt hij een warm pleidooi voor de fiets én het erfgoed dat je vindt bij de circa zestig veren en pontjes die Gelderland rijk is.

De fiets is de ideale manier om je efficiënt te bewegen. Wandelend kun je ook veel van de omgeving absorberen, maar maak je niet genoeg kilometers om het landschap écht te kunnen zien veranderen.

In de auto zie je van alles, maar ga je weer te snel om goed om je heen te kunnen kijken. De fiets zit er tussenin: snel genoeg om karakter en variatie op te merken, langzaam genoeg om verbanden te kunnen leggen en de meer verborgen eigenschappen te ervaren. Ik fiets om gezond en fit te blijven, maar vooral toch om lekker om me heen te kunnen kijken. Ik woon aan de Veluwezoom. Om al te veel reliëf te ontvluchten, zak ik graag af richting het Gelderse rivierengebied. Dankzij de zestig Gelderse pontjes – ooit waren er 131! – kan ik eigenlijk overal komen zonder een vaste walverbinding te gebruiken.

De pontjes hebben vaak hun eigen toeritten door de uiterwaarden, soms kilometers lang. Eenmaal aangekomen bij het water zijn er uitspanningen, veerhuisjes, kades en magazijnen. Na de oversteek is de ervaring omgekeerd. Even lijkt je aangekomen, maar daarna volgt vaak een lange rit voor je in de beschaving bent. Op die paar veren na die echt bij een stadje aanmeren.

Dit soort routes zijn vaak al oud. Ze dateren uit de tijd dat de fiets zijn opmars maakte als betaalbaar transportmiddel. In die periode vergrootte de fiets de actieradius voor veel mensen flink: Nederland werd fietsland. Elk jaar lees ik helaas weer nieuwe berichten

over het inperken van vaartijden of zelfs het opheffen van veerdiensten. Verklaarbaar, want natuurlijk hebben de structuren in ons landschap met de komst van het gemotoriseerde verkeer een schielsprong gemaakt. Er kwamen alternatieve routes en we namen langzaam afscheid van de fiets als transportmiddel. En daarmee ook van een aantal veerverbindingen en hun waardevolle erfgoed ...

Gelukkig wordt er de laatste jaren veel aan gedaan om de fiets weer als serieus alternatief voor de auto te promoten, ook voor woon-werkverkeer. Er worden (snel)fietspaden aangelegd, de elektrische fietsen zijn niet aan te slepen en ik ben zeker niet de enige die fietst. Wielrennen is nog nooit zo populair geweest.

Mooi. Ook voor het erfgoed uit ons fietsverleden is plaats in de toekomst. Er zijn niet voor niets nog zestig veren in de vaart. Met als belangrijke klanten: scholieren. Die zijn vrijwel altijd gebonden aan de fiets en daarmee aan de schaal waarop de dienstverlening van de veren plaatsvindt.

Laten we investeren in deze mensen én in dit erfgoed, voor de instandhouding van een landschappelijke schaal die gezondheid, een duurzaam leven en contact met de omgeving bevordert.

Historische sluizen en gemalen

Stoomgemaal Hertog Reijnout in Nijkerk: werkt nog
Dit gemaal in de Arkemheerpolder was van 1883 tot 1983 als stoomgemaal in functie en looste het overtollige water van de laaggelegen polder op de (voormalige) Zuiderzee. Onder extreme omstandigheden kan dit rijksmonument nog steeds bijspringen.

Gemalen en sluizen zijn onderdeel van het Gelderse waterbeheer. Ze helpen regelen dat we het water bevaarbaar houden, water afvoeren of juist vasthouden. Door veranderde techniek, herinrichting en aanpassingen aan de waterhuishouding en vanwege veranderend gebruik en klimaatadaptatie, zien we nieuwe gemalen en sluizen verschijnen. Ook oude gemalen kunnen nog steeds worden ingezet, worden aangepast of krijgen nieuwe bestemmingen. Nieuwe ingrepen in de vaak cultuurhistorische waardevolle omgeving vragen om een zorgvuldige benadering en inpassing. De techniek en de vaak monumentale gebouwen vertellen immers ons verhaal over het leven met water.

Gemaal 'De Neust' in Tricht: oud en nieuw verbonden
Vanwege wateroverlast in het Lek- en Lingegebied wilde het waterschap de capaciteit van een aantal gemalen vergroten. De verouderde gemalen 'De Neust' en 'Tricht' zijn vervangen door het nieuwe gemaal 'De Neust'. Door het duurzame en transparante ontwerp is goed zichtbaar hoe het gemaal werkt. Het rijksmonumentale gemaal Tricht is behouden en is boven op het gemaalcomplex geplaatst.

Stoomgemaal De Tuut in Appeltern: museale waarde
Ooit waren er in het rivierengebied 34 stoomgemalen verantwoordelijk voor het droog houden van de polders. Hoe dit werkte is nog te zien in museumstoomgemaal De Tuut uit 1918. Het is een bijzonder gaaf gebleven rijksmonumentaal complex met ketelhuis en machineruimte, een kolenloods en dubbele dienstwoning. De schoorsteen in 1997 herbouwd. De waterafvoerende functie is in 1967 vervangen door het nabij gelegen gemaal Bloemers.

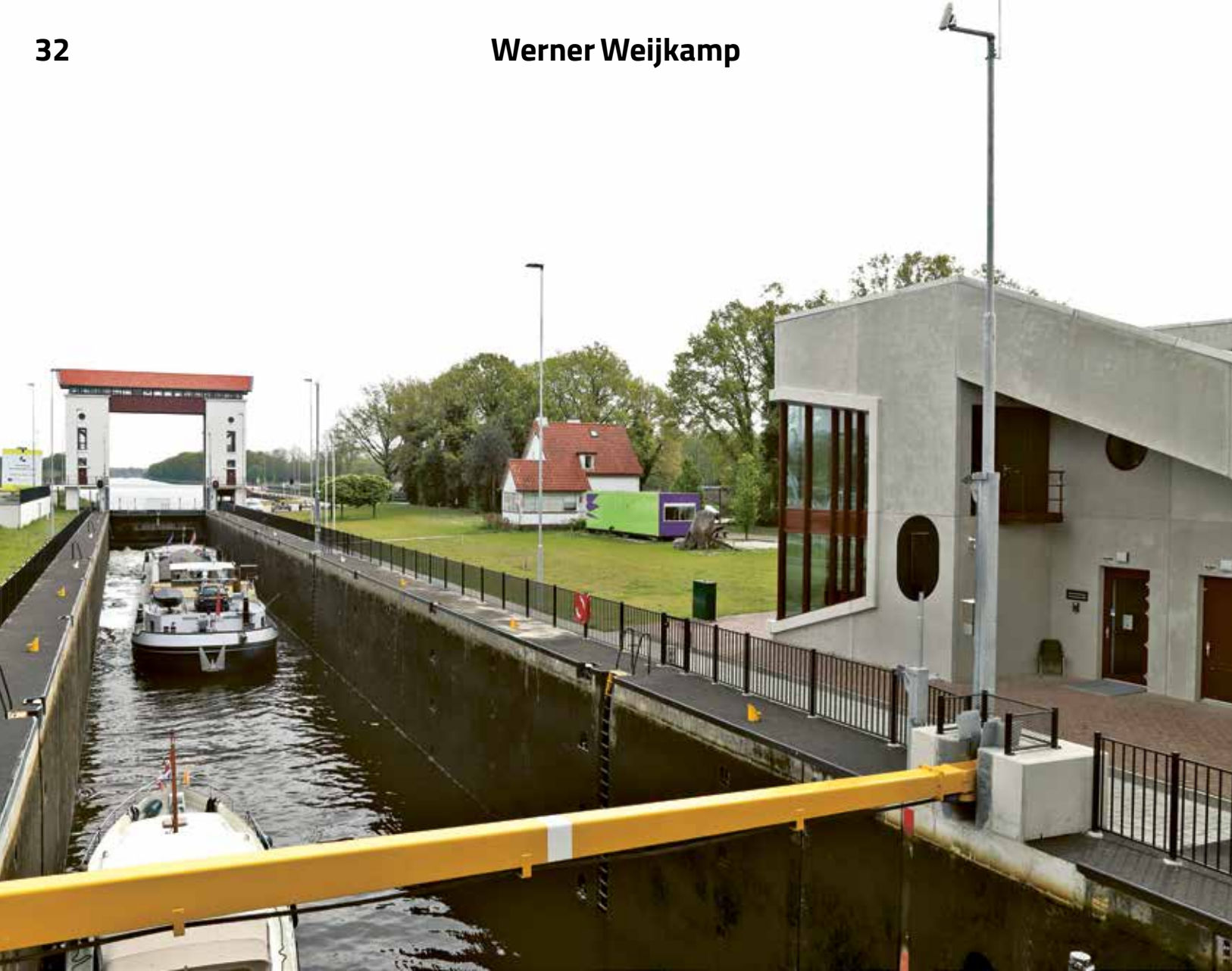
Het gemaal Oude Rijn in Pannerden: nieuwe functies
Het voormalige stoomgemaal uit 1884 werd overbodig nadat in 1970 de Oude Rijn van het Pannerdens Kanaal werd afgesloten. De functie werd overgenomen door een nieuw gemaal dichtbij het kanaal. Het gemeentelijk monument werd in 2015-2016 gerestaureerd, waarbij de contour van de schoorsteen in de vorm van een stalen frame werd teruggeplaatst. Het ketelhuis en de loods zijn in gebruik als expositieruimte, educatief centrum en bed & breakfast.

Beeldspraak

Gemaal De Grote Beek in Bronckhorst: wederopbouwpareltje
Het gemaal met dienstwoning uit 1953 is een gemeentelijk monument. Het is een mooi voorbeeld van wederopbouwarchitectuur met kenmerken van het 'Nieuwe Bouwen'. Het gemaal ligt in de Grote Beek en op de Usseldijk met prachtig uitzicht over de Ussel. In de dienstwoning met een eigentijdse aanbouw is het Kunstgemaal en Keukengemaal gevestigd.

Sluis Eefde: meer watervervoer
De sluis bij Eefde bevindt zich in het Twentekanaal. Het is een rijksmonument uit 1933 en is nog steeds in werking. In 2020 is naast de bestaande monumentale sluis een nieuwe sluis geopend, vanwege de verwachte groei van vervoer over water.

Veessen is trots op zijn rivierfront

“Aan dit landschap raak je snel verknocht”, onderstreept Henk Welleweerd, die zes jaar geleden neerstreek in Veessen. Vanuit zijn tuin kijkt hij op de boomgaard – middenin het dorp! – en de dijk die erachter ligt. “We zijn hier vrijwilligerswerk gaan doen en kregen meteen een warm welkom.”

Henk werd havenmeester in de Kozakkenhaven – genoemd naar de Kozakken die hier in 1813 een brug maakten over de IJssel in de strijd tegen Napoleon. De haven onderging een metamorfose. Het geld daarvoor – van Rijk en gemeente – kwam er omdat voor Veessen een ‘nieuw’ aantrekkelijk rivierfront wenselijk was na de aanleg van een hoogwatergeul.

Die hoogwatergeul is dan weer het uitzicht van Rob Gerrits, die al 46 jaar in een van de oudste huizen van Veessen woont. Het was even slikken: dijken in zijn ‘achtertuin’. “Ik keek vroeger tot de kerk van Heerde.” Vijf jaar verder zegt hij: “Het is een prachtig gebied geworden, met dijken die begroeid zijn met klavers en korenbloemen.” “Je kunt er heerlijk fietsen en kanoën”, vult Henk aan. Wel zou het fijn zijn als er wandelroutes komen en dat je het gehele gebied in mag.

IJssel meer ruimte

De hoogwatergeul werd aangelegd om de IJssel meer ruimte te geven bij extreem hoogwater, wat hier ongeveer eens in een mensenleven voor kan komen. Dan gaat de inlaat open en stroomt het water door de geul mee met de rivier. De komst van deze geul en de verbeterplannen voor het dorp, zorgden voor de nodige ruis tussen bewoners en gemeente. In goede communicatie is in de toekomst dan ook winst te halen als je bewoners wilt betrekken bij gebiedsontwikkeling, denken de Veessenaren.

Graag betrokken!

Rob: “Ons dorp draait op vrijwilligers. Van de muziekvereniging tot de voetbalvereniging, van het Oranjecomité tot de molenstichting en van de jaarlijkse eiermarkt tot het Kozakkenveer.

Leven met het water

Als actieve bewoners willen we graag betrokken worden bij nieuwe plannen.” Henk: “We staan open voor verandering, maar we willen niet verrast worden.” Maar nu: de blik vooruit! Dus op naar de haven, waar Veessen trots op is. Campers weten de haven goed te vinden, er is een zandstrandje en de nieuwe eigenaar van de camping heeft zin om die een boost te geven. Het Kozakkenveer wacht om naar de overkant richting Fortmond te varen: een idyllisch tochtje door

de waternatuur. Henk: “We zetten jaarlijks zo’n 25 duizend wandelaars en fietsers over.”

Naar de site van de kozakkenhaven

“Water zit in het DNA van onze steden”

Hoe Culemborg en Harderwijk leven met het water

Harm Jan van Schaik

Bestuursleden van het Gelders Genootschap Gerdo van Grootheest en Harm-Jan van Schaik zijn allebei burgemeester van een ‘watergemeente’. De eerste van Culemborg aan de rivier de Lek, de tweede van Harderwijk, aan het Veluwemeer en het Wolderwijd. Beide gemeenten leven op hun eigen wijze al eeuwenlang met het water en laten het water voor ze werken.

Oorspronkelijk was Culemborg een handelsnederzetting, dat lag op de stroomrug van het riviertje de Meer en de zuidelijke oeverwal van de rivier de Lek. “Het water heeft altijd een grote landschappelijke rol gespeeld”, vertelt Gerdo. “En ook in het dagelijkse leven van onze inwoners is dat water heel belangrijk.” Dat uit zich ook vandaag de dag op heel diverse manieren. “De spoorbrug over de Lek is een icoon en ons meest gefotografeerde object. Er wordt in de uiterwaarden volop gewandeld en we hebben een enorm grote watersportvereniging”, illustreert Gerdo. “Maar het water kwam ook regelmatig de stad in. In 1995 is het gehele riviereengebied geëvacueerd en daar hebben mensen hier het nog steeds over. Dat heeft natuurlijk heel veel impact gehad. Erna kwam Ruimte voor de Rivier, wat weer verandering bracht in ons landschap.” Gerdo is blij met dat landschappelijk resultaat. “Ruimte voor de Rivier heeft letterlijk gezorgd voor ruimte. Je loopt hier zo de uiterwaarden in, mensen genieten in de zon langs de rivier, lopen er met hun hond, er wordt gevaren. Je ervaart die ruimte dan letterlijk. Het systeem werkt: bij hoog water lopen de uiterwaarden vol. En al mag het niet: afgelopen winter werd er geschaatst.” Over het gebruik van dat watergebied, moet je wel goede afspraken maken. De keerzijde van recreatie en toerisme is er ook. Denk aan afval. Ook veiligheid speelt een rol. Zwemmen in de Lek mag niet, maar gebeurt wel. “Dat is echt gevaarlijk”, vertelt Gerdo. “Gelukkig hebben we hier een oude zandafgraving die verbonden is met de Lek, waar wel gezwommen mag worden. Dat gebeurt zelfs 365 dagen per jaar!”

Herleving van waterbeleving
Dan Harderwijk. De Hanzestad aan de voormalige Zuiderzee. Lang speelden de (internationale) handel en visserij hier een grote rol. “De afsluiting van de Zuiderzee heeft veel impact gehad op de stad”, vertelt Harm-Jan. “Tot die tijd was het water de broodwinning voor veel mensen. Nog steeds staan we trouwens bekend als visserijstad. Mensen struinen graag over de boulevard en eten hier een visje.” Een nieuwe aanwinst is het gebied De Wijde Wellen. Dat zet zich als de mooiste wandelpromenade van Nederland op de kaart. “Een plek aan het water voor evenementen, een ijsbaan, een uitkijkpunt, een hondenstrand ...

Meerdere functies komen hier samen.” Harderwijk bouwt overigens ook een compleet nieuwe woonwijk aan het water. “Kleinere kavels, maar wel een bootje voor de deur”, vat Harm-Jan samen. Met Zeewolde en Ermelo wil Harderwijk de ‘herleving’ van de Veluwe kust veel bekender maken bij toeristen. Een ander agenda-punt waar Harm-Jan zich sterk voor maakt: bescherming voor de bruine vloot die in de oude haven ligt. “Die botters zijn bepalend

worden, maar mensen doen dat wel en dat is met ook speedboten in de buurt wel gevaarlijk. Ook aan watersporten kleven risico’s en dat wordt bij Strand Horst bijvoorbeeld, veel gedaan. “Onze brandweer heeft om die reden ook een duikteam”, vertelt Harm-Jan. Een ander risico is de waterkwaliteit, die onder druk staat. “Onlangs organiseerden we met collega-gemeenten ons Jaarcongres SamenWerken aan Randmerenkwaliteit. Een van de speerpunten was recreatievaarruimte

Harm-Jan’s favoriete plek aan het water

“Ik kan lastig kiezen. Ik ben eens bovenin de vuurtoren geweest waar nu gewoon wordt, dat was geweldig. De Wellen is een geweldig gebied. Maar ik kies toch voor de botters in de haven”

voor het decor van Harderwijk en de uitstraling van het Zuiderzegebied”, vindt hij. “Dat varend cultureel erfgoed moeten we koesteren.” Het ‘water’ beleeft een herwaardering, merkt Harm-Jan. Het terugbrengen van de Hierdense Beek bijvoorbeeld, kan rekenen op veel draagvlak van inwoners. Zo is in zijn stad met LED-verlichting de oude waterstructuur naar de voormalige Zuiderzee weer zichtbaar gemaakt, als eigentijdse knipoog naar de waterhistorie. “In het dorp Hierden dat ook bij Harderwijk hoort, hoor je oudere bewoners nog wel zeggen: we lopen naar zee”, weet hij. “Dat immateriële erfgoed is mooi: die verhalen zijn er nog.” Natuurlijk is waterveiligheid ook in Harderwijk een thema. In de haven mag niet gezwommen

in het waterplanrijke natuurgebied. De enorme groei van waterplanten bedreigt de waterkwaliteit en begaanbaarheid.”
Omgaan met extremen
Naast hoogwater zijn laagwater en droogte óók bedreigend. “We hebben afgelopen tijd te maken gehad met natuurbranden bijvoorbeeld. Door bepaalde bomen te vervangen door andere soorten, willen we dit voorkomen. Meer dan hoogwaterveiligheid is droogte voor ons een zorg. Met die extremen moeten we zien om te gaan.” Gerdo: “Er zijn forse keuzes te maken door de klimaatveranderingen. En dat is altijd een weging van belangen. Veiligheid, kwaliteit van het landschap, landbouw, noem maar op. Ons werk: zo goed mogelijk afwegen.”

Kijkend naar de forse woningbouwopgave waar Nederland voor staat, geldt hetzelfde. Met alleen bouwen in hoger gelegen gebieden, komen we er niet, denkt ook Harm-Jan. “We zullen goed moeten kijken welke cruciale functies een plek moeten krijgen in ons landschap en inschatten wat de risico’s zijn voor waterveiligheid als we bouwen in lagergelegen gebieden. En welke we dan wel en niet willen accepteren.”

Dat betekent wellicht zelfs óók anders kijken naar bouwen in beschermd gebied. “Rondom de Nieuwe Hollandse Waterlinie hebben we veel ruimte”, illustreert Gerdo, “maar daar mogen we niet bouwen.”

In beide gemeenten worden al klimaatadaptieve keuzes gemaakt. Wat Harm-Jan betreft komt het hierbij vooral aan op het slim combineren van meerdere functies. Zo is aan de rand van nieuwbouwwijk Drielanden in Harderwijk het Crescent Park aangelegd, waar aan een grote waterbergingsvoorziening ook recreatiemogelijkheden zijn gekoppeld. “Een aantrekkelijke ontmoetingsplek”, vindt hij. Gerdo: “In onze stad vind je óveral water. Naast de oevers van de Lek bijvoorbeeld de oude stadsgrachten en een aantal waterlopen. In feite is het één groot park.

Gerdo’s favoriete plek aan het water

“De uitwaarden zijn favoriet. Ik heb er vanmiddag nog even mijn hond uitgelaten. Elke keer valt me op hoe anders het gebied is qua licht en kleur. Ik houd van de luchten en de weidsheid”

Lang niet iedereen is zich hier bewust van, dat willen we herkenbaarder maken. In ons nieuwe beeldkwaliteitsplan van de binnenstad speelt dit ook een rol. Ook bij nieuwbouw wordt water herkenbaar gemaakt.”

In Culemborg verrees zelfs de eerste grootschalige ecologische wijk van Nederland: EVA Lanxmeer, dat middenin een watergebied ligt. Ook een mooi voorbeeld van het combineren van functies.

Tips voor de toekomst

Gerdo en Harm-Jan zijn allebei bestuurslid van het Gelders Genootschap. Wat willen zij meegeven voor de komende jaren, kijkend naar onze ‘wateropgaven’? “Ga op zoek naar creativiteit”, tipt Harm-Jan.

“Gebruik landschapsinrichting als verbinder om meerdere functies te realiseren, zie kansen. En denk vanuit de houding: wat kan wél?” Zo denkt Harm-Jan dat juist in Gelderland veel mogelijkheden zijn om vrijkomende agrarische complexen te benutten voor woningbouw. “Liever geen lappendeken met allemaal uitbreidingswijken, maar bouwen

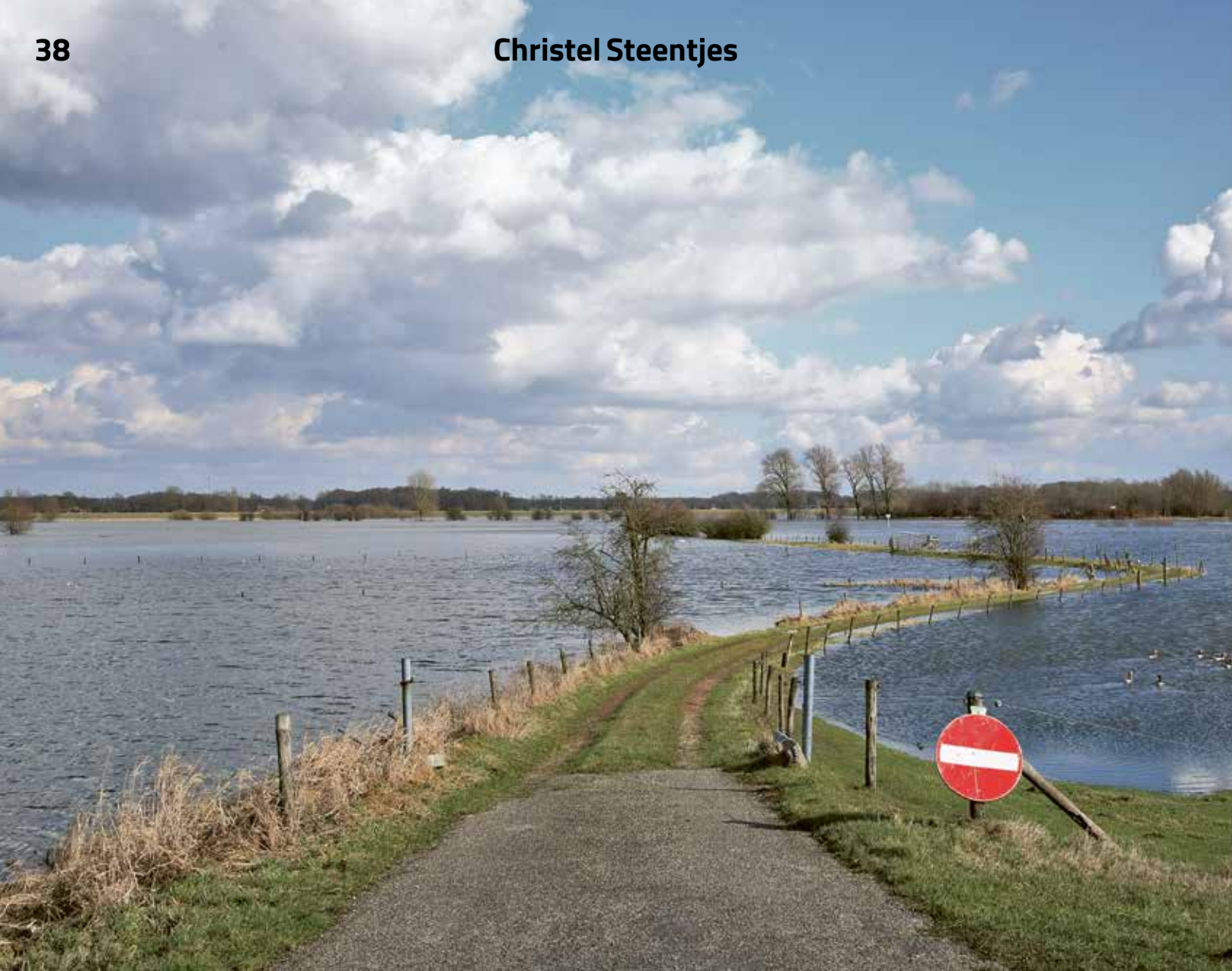
Gerdo van Grootheest

binnen bestaande structuren. Snel en zorgvuldig. Daar kan Gelderland in voorop lopen en het Gelders Genootschap kan die agenda oppakken.”

Gerdo beaamt: “De ruimtedruk is groot. We zijn een dichtbevolkt land en we willen en moeten heel veel. Als we alleen blijven denken vanuit aparte opgaves, gaan we het nooit redden. We zullen slimme combinaties móeten maken. Doe dat met aandacht voor de uitvoering. Mooie studies, plannen en visies

zijn belangrijk, maar alles moet ook uitgevoerd en onderhouden worden.”

En dan hebben we natuurlijk ook goede mensen nodig die dat werk dóen. “Hijs jonge professionals op het schild”, adviseert Gerdo. “De druk op de arbeidsmarkt is groot, maar we willen natuurlijk enthousiaste experts houden die zich willen inzetten voor Gelderland.

Gevormd door water

In Nederland kennen we een lange historie van leven met en strijden tegen het water. Het water heeft ons landschap gevormd, was mede bepalend voor de inrichting van ons land en onze cultuur en historie. Ook in de Nationale Omgevingsvisie (NOVI) is ruimte voor klimaatadaptatie één van de prioriteiten. Al eerder hebben Rijk, provincies, waterschappen en gemeenten afgesproken om Nederland met inwoners en bedrijven voor 2050 klimaatbestendig en waterrobuust in te richten. Dat wordt zo integraal mogelijk gedaan, door ambities voor wonen, biodiversiteit en landbouw mee te nemen. Het is duidelijk: we moeten ons opnieuw leren verhouden tot en leren leven met het water, of het nu te nat of te droog is. Hoe gaat dat Nederland in de toekomst vormen, wat betekent dit voor het landschap, ons erfgoed en de omgevingskwaliteit?

Even terug in de tijd. De hoge waterstanden in 1993 en 1995 liggen – zeker in het rivierengebied – nog vers in het geheugen. In de jaren daarna werden via het Deltaplan Grote Rivieren de dijken versneld versterkt en op hoogte gebracht. Daarnaast kregen de rivieren meer de ruimte – daarvoor was het meerjarenprogramma Ruimte voor de Rivier, dat tot 2019 liep.

Ruimte voor de rivier
Bijzonder aan Ruimte voor de Rivier was de zogenaamde dubbeldoelstelling. Naast waterveiligheid was de verbetering van de ruimtelijke kwaliteit van het rivierengebied vanwege de grote ingrepen in het landschap, de tweede en gelijkwaardige doelstelling. De landschappelijke, ecologische en economische verbetering

van het rivierengebied kreeg op verschillende manieren uitvoering en zorgde voor oplossingen en rivierlandschappen die we nu hoog waarderen en die internationaal in de belangstelling staan. Op landelijk niveau was er een breed samengesteld Kwaliteitsteam met ontwerpende en technische deskundigen. De Rijksadviseur voor het landschap was de voorzitter. Ook op ambtelijk niveau waren er deskundigen die het programmaonderdeel ruimtelijke kwaliteit ondersteunden. Op projectniveau was ruimtelijke kwaliteit ingebed in het proces van ontwerp tot uitvoering door bijvoorbeeld de inzet van landschapsarchitecten. Ruimtelijke kwaliteit als gelijkwaardige doelstelling met een bijbehorende kwaliteitsgovernance, zorgden voor mooie landschappen, interessante woonmilieus, nieuwe natuur en recreatiegebieden én meer ruimte voor de rivier. Bijvoorbeeld de hoogwatergeul Veesen/Wapenveld en de dijkverlegging bij Lent en Nijmegen. Van deze aanpak kunnen we leren voor de toekomst. In huidige en toekomstige projecten blijft naast dijkverbetering ook rivierverruiming het uitgangspunt omdat dit belangrijk is om water vast te houden, te bergen en te kunnen afvoeren.

Ruimte voor klimaat
Nederland blijft als rivierdelta gevoelig voor klimaatveranderingen en overstromingen, zoals ook afgelopen zomer in Limburg bleek. Daarbij komen de klimaatveranderingen met meer extremen in veel en weinig water. Op nationaal niveau wordt voortdurend gewerkt aan de waterveiligheid en klimaatadaptatie met onder meer het Nationaal Hoogwaterbeschermingsprogramma, het Deltaprogramma voor de 21ste eeuw en het Programma Integraal Riviermanagement. Het rijk geeft deze programma's vorm met waterschappen, lokale overheden, terreineigenaren, maatschappelijke organisaties en met betrokkenheid van bewoners. In deze programma's is omgevingskwaliteit echter géén aparte doelstelling maar wordt opgepakt door de partijen in de verschillende projecten, zoals in de Lob van Gennep.

Panorama Gelderse Rivieren
Het zal niet verbazen dat het Gelders Genootschap zich sterk maakt voor die ruimtelijke kwaliteit binnen de 'waterprogramma's'. Gelukkig doen ook anderen dat, zoals provincie Gelderland. Niet voor niets. Ongeveer de helft van de

Gelderlanders woont binnen 5 kilometer van een rivier. Het zijn de plekken waar we wonen, werken en ontspannen. Daarnaast zijn de rivieren belangrijke transportaders en van groot belang voor de natuur. Om alle opgaven en ambities voor het Gelderse Rivierengebied in beeld te brengen, heeft provincie Gelderland voor de grote rivieren het Panorama Gelderse Rivieren opgesteld. Hiermee wil de provincie krachten bundelen en de ruimtelijke kwaliteit versterken. Dit toekomstperspectief brengt per riviertak de kernkwaliteiten in beeld en laat zien hoe de verschillende ambities en opgaven kunnen samenvallen. Er wordt gewerkt met vier gidsprincipes die voortkomen uit de lagenbenadering en die helpen om keuzes te maken. Elke laag draagt bij aan de ontwikkeling en elke onderliggende laag stelt voorwaarden aan de bovenliggende laag. Dit helpt bij het maken van keuzes en om de ruimtelijke kwaliteit te versterken. Het panorama dient als vertrekpunt om samen met partijen te werken aan een toekomstbestendige en mooi rivierengebied.

Waterrobuust tot in de achtertuin
Voor een waterrobuust en klimaatbestendig Nederland, zijn niet alleen ingrepen in het rivierengebied nodig maar ook in de haarvaten van het watersysteem, de beken, sloten én in binnensteden, wijken en tuinen. Piekbuien en langere perioden van droogte nemen toe. De droogte gaat met name in de zandgebieden van de Veluwe en de Achterhoek knellen. De verdroging vormt een risico voor erfgoed, landbouw en natuur. Het water vasthouden in de bodem voordat het in sloten en beken komt is de uitdaging. Daarbij kunnen we leren uit het verleden. Hoe bijvoorbeeld het watersysteem voor de ruilverkavelingen of de kanalisering van beken in elkaar zat zoals bij de cultuurhistorische analyse van polder Nijbroek. Waar op basis van oude structuren en landschapsgeschiedenis is gekeken waar kansen zijn om sloten te verbreden of nieuwe natuur te ontwikkelen. Om te komen tot een klimaatbestendig Nederland met omgevingskwaliteit moet het in samenhang met de andere opgaven die in het landelijk gebied worden opgepakt zoals de landbouwtransitie naar kringlooplandbouw, de energietransitie en de versterking van natuurgebieden. De gebiedsgerichte aanpak van de Baakse Beek laat zien dat gekeken moet worden naar het gehele beekstelsel samen met bewoners en belanghebbenden zodat

de landgoederenzone met vele monumenten, boerderijen en parken ook voor de toekomst behouden blijven.

Klimaatbestendige steden en dorpen
Hete zomers warmen onze binnensteden op en naast het vasthouden van water moet er in de stedelijke gebieden ook ruimte zijn voor de afvoer van water tijdens extreme buien. Om in 2050 klimaatbestendig te zijn, moeten alle overheden in Nederland een klimaatstresstest uitvoeren. De stresstest brengt in beeld hoe kwetsbaar een gemeente is voor wateroverlast, hitte, droogte en overstroming. De aanpak daarvan biedt kansen voor de ruimtelijke kwaliteit en een noodzaak tot een groene inrichting van de openbare ruimte en tuinen. In stenige binnensteden worden beken bovengronds gebracht zoals in Arnhem en Apeldoorn. In nieuwe wijken vormen de noodzaak tot wadi's aanleiding voor aantrekkelijke groene zones en uitdagende speelplekken. Ook bewoners kunnen zelf meewerken aan een waterrobuust en klimaatbestendig Nederland. In veel gemeente is subsidie beschikbaar voor het afkoppelen van het regenwater en doen gemeenten fanatiek mee met het NK tegelwippen zodat regenwater in tuinen de grond in zakt in plaats van het riool.

Veranderen met oog voor schoonheid van stad en landschap
Nederland is gevormd door water en ook in de toekomst zal door de urgente opgaven van waterveiligheid en klimaatadaptatie water een van de richtinggevende principes zijn voor de inrichting. Door kwaliteit en ontwerpkracht vanaf het begin mee te nemen als doelstelling en onderdeel te maken van het proces, kunnen we samen werken aan het motto van de omgevingswet, ruimte voor ontwikkeling, waarborgen voor kwaliteit. Gelukkig is het motto van de nieuwe omgevingswet: 'Ruimte voor ontwikkeling, waarborgen voor kwaliteit'. Als we dat met elkaar weten waar te maken, zal Nederland gevormd blijven worden door water, mét oog voor omgevingskwaliteit.

Wat een wadi's!

Regenwater kan beter niet in het riool terecht komen. Dat weten we inmiddels. Het kan beter infiltreren in de bodem of vertraagd worden afgevoerd naar oppervlaktewater.

Zutphen, de Bosrand

Apeldoorn, Zuidbroek

Het is aan de gemeenten af te wegen hoe het ingezamelde regenwater wordt verwerkt. Dat doen zij met de betrokken waterschappen. Er zijn verschillende mogelijkheden zoals de aanleg van afvoergeulen, infiltratietransportbuizen, drainagekratten of wadi's. Die hebben we hier in beeld gebracht. Wadi staat voor Water Afvoer door Drainage en Infiltratie, maar het is ook het Arabische woord voor een (meestal) droog rivierdal. Meestal is een wadi een greppel die begroeid is met gras en die afstromend regenwater van daken en woonstraten opvangt en infiltreert in de bodem naar het grondwater. In de jaren negentig werden de eerste wadi's aangelegd in Nederland. Inmiddels heeft bijna elke gemeente in Nederland meerdere wadi's. Vooral in nieuwe woonwijken zijn ze niet meer weg te denken in de openbare ruimte, als onderdeel van het groen in de wijk. Maar ook binnen bestaand stedelijk gebied wordt de wadi steeds vaker toegepast. De wadi combineert namelijk oplossingen voor hittestress, de toename van het aantal hoosbuien en het dalende grondwaterpeil bij droge zomers. Veel wadi's worden ook gebruikt om lekker in te spelen of te varen.

Nijkerk, nabij Groenallee

Zaltbommel, Leonidusplantsoen

Harderwijk, Crescentpark

Zutphen, de Varentuin

Culemborg, Carry van Bruggenhof

Apeldoorn, Zuidbroek

Gebiedsontwikkeling met water als blauwe draad

Gelders Genootschap is bij veel ‘waterprojecten’ betrokken. Drie zetten we in het zonnetje: de Kanaalzone in Apeldoorn, de plannen voor Strand Horst en de nieuwe buitendijkse woonwijk in Zaltbommel: Buitenstad. Alle drie geven ze straks nog meer smoel aan hun stad.

Kanaalzone Apeldoorn

Apeldoorn dankt een belangrijk deel van haar stedelijke ontwikkeling aan de aanleg van het Apeldoorns Kanaal in de negentiende eeuw. Dat loopt van noord naar zuid dwars door de stad.

In de tweede helft van de twintigste eeuw raakte het industriële gebied rond het kanaal in verval, waarna werd besloten tot een herontwikkeling van de gebieden rond het centrale gedeelte van het kanaal nabij het stadscentrum. Onder leiding van stedenbouwkundige Rein Geurtsen werd aan het eind van de vorige eeuw een gedetailleerd stedenbouwkundig plan opgesteld, waarmee een kwalitatief hoogwaardig woonmilieu ontstond aan de randen van de binnenstad.

Vijfentwintig jaar later, staat Apeldoorn nu opnieuw voor een grootscheepse herstructurering van de kanaalzone, waarbij onder meer het noordelijk en zuidelijk deel worden aangepakt. Met een omvangrijke verdichtingsoperatie worden hier duizenden woningen gebouwd in een hoog-stedelijk woonmilieu.

In samenspraak met de Commissie Omgevingskwaliteit zet de gemeente hier in op kwaliteit, met goede architectuur, groene oevers en betekenisvolle openbare ruimtes. De cultuurhistorische gegevens van het gebied zullen daarbij leidend zijn, zoals al zichtbaar is bij de recentelijke herbestemming van het Zwitsal-complex.

Masterplan Strand Horst

Strand Horst (gemeente Ermelo) ligt langs de A28 en is een recreatiegebied langs de Randmeren van bijna zes kilometer lang. Het biedt volop mogelijkheden om te ontspannen of sportief vermaak. De afgelopen jaren is er nogal wat slijtage in dit gebied opgetreden, wat voor de gemeente en een aantal ondernemers aanleiding was voor een kwaliteitsimpuls. Doel is dit recreatiegebied aantrekkelijk houden en te verbeteren. Om de samenhang tussen alle individuele initiatieven in dit gebied te kunnen bewaken, heeft de gemeente een masterplan opgesteld, waarbij wordt ingezet op een verdere ontwikkeling van de jachthaven, een foodplaza, evenementenhal, hotel en lodges.

Om de samenhang in de architectuur te kunnen bewaken is een beeldkwaliteitsplan gemaakt, dat tijdens het ontwikkelingsproces meerdere keren is besproken met de Commissie

Omgevingskwaliteit. De ontwikkelingen dragen bij aan het vergroten van het toeristische en recreatieve karakter van Strand Horst, waarbij het gebied aan aantrekkingskracht wint en voor iedereen toegankelijk blijft.

Download hier de visiekaart voor Strand Horst

Bijzonder buitendijks wonen in Zaltbommel

Langs de Waal komt aan de westkant van Zaltbommel een nieuwe woonwijk: Buitenstad. Hier woon, werk of recreëer je straks tussen de dijk en de rivier, op loopafstand van het historische centrum. Het plan is geïnspireerd op de rijke scheepsbouwhistorie van het gebied. Het Gelders Genootschap adviseerde in opdracht van de gemeente over de herontwikkeling, zowel in het kwaliteitsteam als in de klankbordgroep. Naast de vestingwerken van Hanzestad Zaltbommel lag eeuwenlang een stadshaven. In de negentiende eeuw werd ten oosten van de haven een scheepswerf gevestigd, waar tot in de jaren tachtig van de twintigste eeuw schepen werden gemaakt. Onderdelen van de oude scheepswerf, kraanbaan en de timmerwerkplaats herinneren nog aan die tijd. De scheepswerfhistorie is inspiratie geweest voor de ontwikkeling van het stedenbouwkundig plan voor de nieuwe wijk Buitenstad. Zo verandert de oude timmerwerkplaats

in een horecalocatie en oude materialen en kenmerkende details worden zoveel mogelijk hergebruikt. In Buitenstad vind je straks kadewoningen, lofts, pakhuisappartementen, havenwoningen en dijkwoningen. Naast de historie van de oorspronkelijke werf en de nog aanwezige cultuurhistorische bouwwerken, waren andere uitgangspunten voor het stedenbouwkundig plan: de ligging aan de haven, de historische bolwerken en de verbinding met de Waal en de uiterwaarden. Zaltbommel is een rijks-beschermd stadsgesicht. Dat, plus het feit dat er buitendijks gebouwd wordt, maakte de ontwikkeling van bouwplannen niet eenvoudig. Begin 2018 werd een eerste voorlopig ontwerp gepresenteerd aan de inwoners van Zaltbommel. De gemeente stelde een klankbordgroep in, met inwoners, vertegenwoordigers van belangengroepen uit de stad en ook het Gelders Genootschap dacht mee. Het plan is verder uitgewerkt tot een Integraal Voorlopig Ontwerp Stedenbouwkundig Plan en Beeldkwaliteitsplan. Zo werd het voorlopig ontwerp verfijnd en in balans gebracht, waarbij behoud van het werf karakter een belangrijke drager van het plan bleef.

“Complexe opgaven? Het komt aan op vertrouwen in elkaar”

“De laatste tien jaar merk ik dat er veel meer oog is voor de kansen die de rivier biedt”, vertelt Sjeff van Elk, voorzitter van de Commissie Ruimtelijke Kwaliteit Rivierenland.

In Zaltbommel wordt Buitenstad gerealiseerd: een compleet nieuwe, buitendijkse woonwijk. Een ambitieus en ook complex project, waar de stad trots op mag zijn, vindt Sjeff. In januari 2021 werd hij gevraagd om voorzitter te worden van de Werkgroep Ruimtelijke Kwaliteit Buitenstad. De opdracht: kom met de Werkgroep Ruimtelijke Kwaliteit Buitenstad en de Monumentencommissie Zaltbommel tot één advies over een Definitief Stedenbouwkundig- en Beeldkwaliteitsplan Buitenstad Zaltbommel.

Tussen de mensen in

Bij dit soort complexe opgaven, met veel ‘spelers’, ideeën, beelden en wensen, komt het aan op vertrouwen in elkaar en weten wat je aan elkaar hebt. “Ik ga altijd tussen de mensen in zitten, schenk zelf koffie en thee in. Eerst maar eens een voorstelronde doen en mensen op hun gemak stellen”, schetst Sjeff. “Het is belangrijk dat iedereen zich serieus genomen voelt en zijn verhaal kan doen.”

Themabijeenkomsten

Vanwege de verschillende dilemma's die speelden in de planvorming, besloot de werkgroep om themabijeenkomsten te organiseren. Dat bleek een gouden greep. Na een inhoudelijke voorbereiding, werd met experts en de verschillende stakeholders gekeken naar bouwhoogte- en volume, naar de inrichting van de openbare ruimte en groen, naar identiteit en cultuurhistorie en naar verkeer en duurzaamheid.

Heldere afspraken

“We maakten steeds heldere afspraken en ik bewaakte dat die transparant waren, werden vastgelegd en nagekomen”, vertelt Sjeff. “Die

Sjeff van Elk bij waterfront Zaltbommel

duidelijkheid en structuur hielpen.” Zo lukte het om in recordtijd te komen tot een eenduidig en gedragen advies. “Daarna ging het vlot met de besluitvorming en eind 2021 stelde de gemeenteraad het bestemmingsplan vast.” Dat lukte zo snel, door het onderlinge vertrouwen en begrip, is Sjeffs overtuiging. “Uiteindelijk begint het simpelweg toch met echt naar elkaar luisteren.”

Wat er staat, is Waterstaat

Beeldspraak

Doornspijk, 1825, architect A.M. Sorg, Rijksmonument
© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort/
Documentnummer 322.945

De meeste vind je ten zuiden van onze rivieren, maar ook in Gelderland staat nog een aantal Waterstaatskerken. Op veel waardering konden die lange tijd niet rekenen, vanwege hun vaak fantasieloze, neoclassicistische façades. Niet voor niets werd gezegd: ‘Wat er staat, is Waterstaat’. Tegenwoordig zien we de kerken juist als bijzonder ‘watererfgoed’ uit de negentiende eeuw.

Hengelo, 1843, architect H. Bauer, Rijksmonument
© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort/
Documentnummer 349.093

De Waterstaatskerk is een typisch Nederlands fenomeen. Wat is het eigenlijk? Waterstaatskerken zijn gebouwd in de periode 1824 – 1875. Ze kwamen er na de Bataafse revolutie in 1795, die ervoor zorgde dat alle kerkgenootschappen in Nederland gelijkgesteld werden. De overheid, tot de scheiding van kerk en staat verantwoordelijk voor kerkgebouwen, probeerde te zorgen voor een goede verdeling van kerkgebouwen over de kerkgenootschappen. Dit mislukte en conflicten en onvrede waren het resultaat. Daarom kwam er in 1824 een nieuwe regeling. Die gaf de overheid maximale grip op kerkgebouwen en voorzag in financiële ondersteuning voor de bouw van kerken.

Rijkswaterstaat kwam in beeld
Elk bouwplan voor een nieuwe kerk moest worden gecontroleerd door de overheid. Die delegeerde dat aan Rijkswaterstaat, dat hiervoor de bouwkundige kennis in huis had. Omdat de ingenieurs van Rijkswaterstaat de ontwerpen die ze op hun bureau kregen vaak onder de maat vonden, vervingen zij die regelmatig door hun eigen ontwerp. Met name de armere kerkgenootschappen – meestal de katholieke – schakelden om die reden de waterstaatsambtenaren uiteindelijk meteen maar in. Daarmee was de Waterstaatskerk geboren.

Bouwstijl
Veel Waterstaatskerken werden gebouwd in de toen populaire neoclassicistische stijl: met verwijzingen naar de tempels uit de klassieke oudheid door middel van zuilen die een timpaan ondersteunen. Een rustige en heldere bouwstijl, waarbij de wit gestucte

Zaltbommel, 1837, architect E. Kroon, Rijksmonument
© Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, Amersfoort/
Documentnummer 069.331

gevel-delen duidelijk afsteken tegen de overige bebouwing. De stijl raakte later uit de gratie. Dat ging samen met het herstel van de bisschoppelijke hiërarchie in Nederland in 1853. De katholieke kerk groeide en daarmee groeide ook het vermogen en zelfvertrouwen. De kerken werden gaandeweg minder afhankelijk van het rijk. Veel te klein geworden Waterstaatskerken werden vervangen door grote neogotische kerken van architecten als Pierre Cuypers en Alfred Tepe. In deze periode kregen de kerken met terugwerkende kracht hun naam ‘Waterstaatskerk’. Dat was zeker niet bedoeld als compliment. Met name de fantasieloze manier waarop het neoclassicisme op de kerkgebouwen was ‘geplakt’, werd afgekeurd.

Inmiddels waarderen we de kerken weer meer, als bijzondere uitdrukking van een periode en tijdgeest. Een aantal is ook aangewezen als monument. In Gelderland hebben zo’n achttien Waterstaatskerken gestaan, waarvan er inmiddels tien gesloopt zijn. Maar wat er nog staat, is ... inderdaad: Waterstaat.

“De Waterstaatskerk is een typisch Nederlands fenomeen”

Gevormd door water

Vriendelijk Rijksmonument
De Hervormde Kerk in Doornspijk ligt vrij aan de Zuiderzeestraatweg: de negentiende eeuwse verbindingsweg tussen Amersfoort en Zwolle. Het kerkplein met de rode beuken en de combinatie van schoon metselwerk en wit stucwerk geeft de kerk een vriendelijke uitstraling.

Als Waterstaatskerk op de kaart
Opvallend aan de Sint Willibrorduskerk in Hengelo is de positionering van de voorgevel aan de lange zijde. De kerk is van oorsprong katholiek, maar is nu protestants. Als enige in Nederland (voor zover bekend) duidt het kerkgenootschap zijn kerk als Waterstaatskerk.

Typische voorgevel-architectuur
De Sint Martinuskerk in Zaltbommel manifesteert zich meer als gevel in de straatwand van de Oliestraat, midden in het centrum van Zaltbommel. Vanuit de zijtuin is goed zicht op de zijgevel, die geen enkel neoclassicistisch stijlelement kent. Typische voorgevel-architectuur dus!

Kerkenvisies in uitvoering
Kerken zijn bakens in het landschap, plaatsen van herinnering en grote architectonische prestaties. Tegelijkertijd zijn deze gebouwen in veel gevallen duur en niet duurzaam. Het kerkbezoek loopt terug en traditionele bronnen om de kerken in stand te houden, drogen op. Dit is de reden waarom het ministerie van OCW in de periode 2019–2021 geld beschikbaar stelde voor het opstellen van gemeentelijke kerkenvisies. Veel gemeenten maakten gebruik van deze regeling en zijn nu bezig met het opstellen van een visie. Gelders Genootschap ondersteunt diverse Gelderse gemeenten hierbij. We onderzoeken de cultuurhistorische waarden van de gebouwen en stellen kerkenpaspoorten op. Ook voeren we haalbaarheidsonderzoeken uit voor herbestemming en nevenbestemming van kerken. We werken hierbij regelmatig samen met andere partijen, zoals Spectrum.

Gelders Genootschap

Colofon

Gelders Genootschap is een onafhankelijke adviesorganisatie voor ruimtelijke kwaliteit. Kenmerkend is de integrale benadering van architectuur, stedenbouw, cultuurhistorie, archeologie en landschapsarchitectuur.

Gelders Genootschap is in 1919 opgericht als vereniging van Gelderse gemeenten en bevordert sindsdien consequent de schoonheid van stad en land. Opdrachtgevers zijn gemeenten en ook andere overheden en organisaties. De ISO 9001:2015 gecertificeerde organisatie geldt als expertisecentrum voor ruimtelijke kwaliteit.

GELDERS
genootschap

Gelders Genootschap

Zypendaalseweg 46
6814 CL Arnhem
026 442 17 42
info@geldersgenootschap.nl
www.geldersgenootschap.nl

Ontwerp www.studio026.nl
Fotografie P.09 Rufus de Vries | P.18 August Swietkowiak,
Gelders Genootschap | Erwin Zijlstra